

УДК 94(4) «12/19»

М. О. Маркова

**ІДЕЯ «ЄДИНОЇ ЄВРОПИ»: ВІХИ РОЗВИТКУ ВІД ПЕРІОДУ
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Європейський союз сьогодні – це економічне та політичне утворення, що об'єднує 27 європейських держав, займає 7-му за величиною площу в світі та нараховує понад 500 млн. мешканців. Це спільнота, об'єднана єдиними цінностями, спільною історією та інтересами. Україна, будучи східним сусідом Європи, неодноразово підкреслювала євроінтеграційний напрямок як пріоритетний у своїй зовнішній політиці. З метою глибшого розуміння того, за яким принципом проходило об'єднання Європи та чи є місце нашої держави у «Європейському домі», у даній статті ми вирішили дослідити події, які вплинули на розвиток ідеї «Єдиної Європи» та ознайомитися з ключовими проектами створення наддержавного формування на Європейському континенті.

Актуальність вивчення обраної проблеми підтверджується також недостатньою розробленістю у вітчизняній історіографії кола питань, пов'язаних з еволюцією ідеї «Єдиної Європи» у період від Середньовіччя до початку минулого століття – головну увагу дослідників привертають, передусім, основні етапи розбудови єдиного європростору у другій половині ХХ – на поч. ХХІ ст. Серед нечисленних праць, у яких порушується цікавляче нас питання, варто вказати роботи В. Копійки, Т. Шинкаренка, М. Гнатюка, Я. Чорногора та ін. [1].

Слід зауважити, що об'єднання Європи не було швидкоплинним процесом, а тривало протягом багатьох століть. Так, уявлення про Європу як про особливий світ виникли ще в ранньому Середньовіччі. Першим фактором, що сприяв ідеї політичної та духовної єдності народів Європи стала віра, а саме римо-католицька церква, яка на кілька століть взяла на себе роль головного інтегратора та інтерпретатора європейської єдності. Ключовим гаслом того періоду було створення єдиної європейської теократичної держави з насильницьким навертанням в «істинну віру» тих народів, які ще були поза католицьким світом. Але розвиток національно-державних тенденцій, швидке зростання чисельності міст й перетворення їх на центри розвитку науки та світської культури сприяли тому, що у ХІІ–ХV ст. вплив церкви почав стрімко падати, однак саме християнство стало одним з ключових витоків гуманістичного та пацифістського тлумачення європейської єдності. Так, наприклад, італійський мислитель Данте Аліґ'єрі мислив гарантом миру єдину державу, імперію на чолі з монархом, який повинен втілювати християнські чесноти – справедливість, свободу та добробут.

Але більш конкретні нариси єдиної Європи стали з'являтися значно пізніше – наприкінці епохи Відродження. Це було пов'язано з незакінченими

етнічними та національними процесами в Європі, несталими державними кордонами та пануванням монархічної форми правління з властивою для неї персоналізацією зовнішньої політики – всі ці конкретні історичні умови сприяли загостренню боротьби за території та сфери впливу. Їх наслідки проявилися під час Тридцятирічної війни, яка охопила майже всю Європу та призвела до важких людських і матеріальних втрат. Разом з тим, ця війна показала, наскільки взаємопов'язаними є долі європейських народів. Усвідомленням цього факту і був обумовлений новий політико-прагматичний підхід до забезпечення миру в Європі на основі «балансу сил» або «балансу інтересів».

Першим проектом, заснованим на ідеї європейського «балансу сил» став «Великий план» герцога Максиміліана де Сюллі – прем'єр-міністра французького уряду за часів правління Генріха IV [2, с.53], в якому він пропонував європейську конфедерацію з 15 християнських держав, приблизно однакових за територією та ресурсами, аби забезпечити оптимальну рівновагу між ними. Сюллі вбачав у конфедерації не лише гарант миру в Європі, а й фортецю проти зовнішніх ворогів, насамперед Туреччини та Росії. Однак через те, що проект планувався під патронатом Франції і мав забезпечити перш за все французькі інтереси, він був приречений.

В епоху Ренесансу стали відомі європейські проекти англійця Уїльяма Пенна та французя Шарля Сент-П'єра. В 1693 р. в розпал війни Франції з Аугсбурзькою лігою Пенн публікує «Нарис про сьогоденний та майбутній мир в Європі», в якому він спробував поєднати християнський гуманізм та пацифізм з прагматичним підходом, що враховував реальну політичну структуру Європи, розділеної на кілька держав. На думку Пенна, головним принципом, на якому має базуватися мирний порядок, є справедливість, забезпечена не монархами, а «шляхом розумного договору людей про мир». Ключова ідея Пенна – створення Європейської ліги або конфедерації, яка могла би стати охоронцем й гарантом миру в Європі та забезпечити захист від зовнішніх ворогів. Вищим керівним органом, за задумом Пенна, мало стати зібрання представників європейських держав, а головною його функцією передбачалося мирне врегулювання конфліктів між державами.

На початку XVIII ст. зі своїм планом виступив французький дипломат та філософ, абат Шарль Сент-П'єр. В 1712 р., будучи делегатом на мирній конференції в Утрехті, що завершила Війну за іспанську спадщину, він публікує в першому варіанті «Проект вічного миру в Європі». У цій роботі Сент-П'єр розмірковує «про спокійне та миролюбне співтовариство братів, що мешкають в одвічній згоді та керуються однаковими істинами, щасливі в загальній згоді» [8, с.108]. Він чітко формулює тезу про рівновагу сил як ключовий принцип мирного устрою. «Як не зрозуміти, що в Європі немає володаря, що настільки перевершує інших, щоб колись стати їхнім повелителем!», – риторично вигукує Сент-П'єр. Він пропонує створити «постійне товариство» у складі 24 країн, що базується на багатосторонньому договорі на основі статус-кво та гарантій проти зовнішніх та громадянських війн з обов'язковістю вирішувати міжнародні суперечки за допомогою

арбітражу. Головним керівним органом даного товариства мав стати «Сенат миру» у складі всіх учасників організації. На той час такими представниками Сент-П'єр вбачав монархів [6, с.19].

Наступним філософом, який детально розробив умови для вічного миру, став Еммануїл Кант. В проекті «Про вічний мир» філософ виділяв декілька факторів для його досягнення: «Жодний мирний договір не повинен вважатися таким, якщо при його укладанні була збережена прихована можливість нової війни. Жодна держава не може бути придбана іншою. Постійні армії з часом мають повністю зникнути. Жодна держава не має права силоміць втручатися в питання правління та державного устрою інших країн. Жодна держава під час війни з іншими не повинна застосовувати такі дії, які б зробили неможливою взаємну довіру у майбутньому...» [8, с.156]. Кант вважав, що громадянським устроєм кожної країни має стати республіканський, заснований на принципах свободи членів суспільства (як людей), принципах залежності всіх (як підданих) від єдиного спільного законодавства та на законі рівності всіх (як громадян). На думку філософа, міжнародне право повинно базуватися на федералізмі вільних країн: «Це був би союз народів, котрий, однак, не повинен бути державою народів» [8, с.158].

Французький соціолог, філософ, представник позитивізму Еміль Літтре фундаментом своєї доктрини вважав «солідарність, що пов'язувала п'ять крупних народів Європи – англійців, французів, італійців, іспанців та німців» [7, с.25]. Літтре зазначав: «Це «загальне братство» вже увійшло до умів народів, у зв'язку з чим усі зусилля демократів повинні зосередитися на створенні великої західної федерації, яка може бути лише республіканською. Вона і затвердить остаточно серед європейської еліти порядок і мир» [6, с.25]. Літтре констатував необхідність створення «промислового строю» під керівництвом «світських шефів», спроможних вести в протигагу патриціям і дворянам, цезарям та королям, які є джерелом війни і завоювань, мирні роботи на добробут людства.

В середині XIX ст. важливим елементом європейського життя став пацифістський рух, що суттєво був відображений в мирних конгресах та в рамках якого відбувалось значне поживалення європейських ідей та проектів. Зокрема, з ім'ям Джузеппе Мадзіні пов'язана перша спроба створення загальноєвропейської революційно-демократичної організації, одним з програмних гасел якої став лозунг «Єдиної Європи». В 1830 р. Мадзіні організує союз «Молода Італія», трохи пізніше виникають «Молода Польща» та «Молода Німеччина», а в 1834 р. всі вони об'єднуються в асоціацію «Молода Європа», що, як було проголошено в «Акті братства», «являє собою федерацію народів, засновану на принципах національної незалежності та свободи кожного у внутрішніх справах, але одностайну у спільній вірі і в дійсному братстві...» [5, с.65]. Мадзіні у своїх виступах часто використовував термін «Сполучені Штати Європи», але першим його вжив італійський республіканській діяч Карло Каттанео, який писав: «Принцип національностей веде до розриву держав на сході Європи та до

фрагментарної федерації вільних народів. Між цими народами можлива лише єдина форма єдності – федерація. Ми можемо досягти миру лише тоді, коли матимемо Сполучені Штати Європи» [9, с.201].

Видатний французький письменник В.Гюго в якості почесного президента третього Конгресу миру в Парижі (Конгрес друзів миру в усьому світі) на відкритті 21 серпня 1849 р. виголосив промову, яка стала віхою у розвитку ідеї «Єдиної Європи». «Настане день, – казав він, – коли ти, Франція, ти, Росія, ти, Італія, ти, Англія, ти, Німеччина, всі ви, нації континенту, не втрачаючи ваших відмінних рис і вашої прекрасної своєрідності, нерозривно зіллетьесь в якійсь вищій єдності і створите європейське братство...Настане день, коли ми своїми очима побачимо два гігантських союзи – Сполучені Штати Америки та Сполучені Штати Європи, які, ставши обличчям одне до одного та скріпивши дружбу рукоштовкуванням через океан, вдосконалюють все створене ними та заради загального добробуту поєднують дві неосяжних сили – братство людей та могутність бога!» [3, с.209].

Гасло «Сполучених Штатів Європи» використовувалося створеною в 1867 р. в Парижі Лігою мира (в 1872 р. вона була перейменована на Товариство друзів миру, а в 1883 – в Арбітражне товариство) [9, с.202]. Найвідомішою стала створена в 1867 р. в Женеві Міжнародна ліга миру та свободи, яка пропагувала ідею Сполучених Штатів Європи за допомогою спеціально створеного друкарського органу з аналогічною назвою. Серед ініціаторів створення Ліги були Джузеппе Гарібальді, Михайло Бакунін, Огюст Куврер.

Зокрема, російський анархіст Бакунін наголошував, що необхідно скасувати владні структури держав, оскільки, на його думку, джерелами війн є інтереси вищих верств суспільства. У якості девізу анархістів Бакунін обрав гасло «Мир за допомогою свободи», а головним шляхом його реалізації вважав введення республіканського федерального устрою – Сполучених Штатів Європи [6, с.28].

На Конгресі миру у Лозанні в 1869 р. замість гасла «Сполучені Штати Європи» була вжита формула «Федерація народів Європи». Однак, заклики до європейського об'єднання, що лунали від представників Міжнародної ліги миру та свободи, носили лише декларативний характер, а гостра проблема роззброєння розглядалася виключно з моральної точки зору – без пошуку конкретних джерел для її вирішення. Федеративна програма Ліги була утопічною ще й з огляду на те, що, визнаючи принцип «суверенності народу», вона у той же час висувала ідею деяких наднаціональних інтересів, які б мали послугувати першим кроком на шляху до створення загальноєвропейської федерації – республіканських Сполучених Штатів Європи.

Слабкість Міжнародної ліги миру та свободи виявилася вже на початку 70-х рр. XIX ст. – після франко-пруської війни 1870–1871 рр. та придушення Паризької комуні. Політика канцлера Германської імперії Отто фон Бісмарка та реакція у Франції зруйнували ілюзії європейських

буржуазних лібералів. В нових міжнародних умовах пацифістські гасла були позбавлені реального змісту чи слугували лише прикриттям агресивних прагнень. В Європі складалася система імперіалістичних блоків та союзів, що вступили в жорстоку боротьбу за гегемонію на континенті за переділ колоній та залежних територій. Гостре суперництво європейських держав, що призвело до Першої світової війни, робило безпредметною та неможливою реалізацію ідей та проектів загальноєвропейської єдності, втілених в гаслі «Сполучених Штатів Європи».

Таким чином, ХХ ст. Європа зустріла розрізною. Німеччина прагнула гегемонії на континенті та переділу вже поділеного світу, мріяла про придбання нових колоній, джерел сировини та ринків збуту; Велика Британія намагалася зберегти свої позиції провідної держави світу, значну увагу приділяла збереженню своїх колоніальних володінь та боротьбі з Німеччиною за світове панування; Франція шукала нових союзників у протидії Німеччині, а Російська імперія виношувала ідеї слов'янської федерації, яка б, з одного боку, дозволила їй протистояти німецьким прагненням, а з іншого – посилити б позиції Росії в слов'янських країнах та на Балканському півострові. Європейські ідеї та гасла набули чіткого національного забарвлення та зрештою призвели до трагічних подій I світової війни. Незважаючи на те, що жодний з вищезазначених проектів не був втілений у життя, саме вони стали ідеологічним підґрунтям для формування концепції Пан-Європи у 20-х років ХХ ст. та, зрештою, створення Європейського Союзу таким, яким ми бачимо його сьогодні.

Список використаної літератури

1. **Копійка В. В.** Європейський союз: заснування та етапи становлення : навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. – К. : «Ін Юре», 2001. – 448 с.; Гнатюк М. Зародження ідей об'єднання Європи [Електронний ресурс] / М. Гнатюк, Я. Черногор // Віче. Журнал Верховної ради України. – Режим доступу: www.viche.info/journal/2239
2. **Борко Ю. А.** От европейской идеи – к единой Европе / Ю. А. Борко. – М. : Издательство «Деловая литература», 2003. – 464 с.
3. **Гюго В.** Собрание починений : в 15 т. / В. Гюго. – М. : Гос. изд-во худ. лит-ры, 1956– . – Т. XV – 1956. – 446 с.
4. **Купер С.** Деятельность европейских обществ мира (1816–1871) [Електронний ресурс] / С. Купер // Пацифизм в истории. Идеи и движения мира. – Режим доступу: http://krotov.info/libr_min/16_p/paz/ifizm_04.htm.
5. **Невлер В. Е.** Мадзини и «Молодая Европа» / В. Е. Невлер // Вопросы истории. – 1972. – №7. – С.62–77.
6. **Соловьев О. Ф.** Масонство в мировой политике ХХ в. / О. Ф. Соловьев. – М. : РОССПЭН, 1998. – 255 с.
7. **Соловьев О. Ф.** Международно-правовая доктрина масонства (к истории становления) / О. Ф. Соловьев // Московский журнал международного права. – 1995. – №2. – С.76–91.
8. **Трактаты о вечном мире** / [предисл. Ф. В. Константинова. Сост. сб. И. С. Андреева, А. В. Гульга]. – М. : Соцэргиз, 1963. – 278 с.
9. **Чубарьян А. О.** Европейская

идея в истории. Проблемы войны и мира / А. О. Чубарьян. – М.: Знания, 1987. – 352 с.

Маркова М. О. Ідея «Єдиної Європи»: віхи розвитку від періоду Середньовіччя до початку ХХ століття

У даній статті розглянуті та проаналізовані проекти та ідеї об'єднання Європи, що передували формуванню сучасного Європейського Союзу. Автор охоплює період від Середньовіччя до початку ХХ ст., зупиняючись на найбільш цікавих та значущих планах європейського об'єднання. Крім того, у статті в цілому розглянута картина міжнародних відносин в Європі, що складалася протягом вказаного часового періоду, зазначені основні перешкоди, що виникали на шляху розвитку інтеграційних процесів у Європі.

Ключові слова: «Сполучені Штати Європи», баланс сил, пацифізм, федерація, європейська інтеграція, наднаціональний.

Маркова М. А. Идея «Единой Европы»: вехи развития от периода Средневековья до начала XX века

В данной статье рассмотрены и проанализированы проекты и идеи объединения Европы, которые предшествовали формированию современного Европейского Союза. Автор охватывает период от Средних веков до начала ХХ в., останавливаясь на наиболее интересных и значимых планах европейского объединения. Кроме того, в статье в целом рассмотрена картина международных отношений в Европе, которая складывалась на протяжении упомянутого временного периода, указаны основные препятствия, возникавшие на пути развития интеграционных процессов в Европе.

Ключевые слова: «Соединенные штаты Европы», баланс сил, пацифизм, федерация, европейская интеграция, наднациональный.

Markova M. A. The idea of a United Europe: landmarks of evolution from the Middle Ages to the beginning of the 20th century

This article describes and analyzes projects and ideas of European consolidation, which preceded the formation of the modern model of the European Union. The author covers the period from the Middle Ages to the early twentieth century, stopping at the most interesting and significant plans for European consolidation. In addition, the article is considered the whole picture of international relations in Europe, which comprised during the time period referred to; there are the basic contradictions that arose in the way of developing of integration processes in Europe.

Key words: «The United States of Europe», balance of power, pacifism, federation, European integration, supranational.

Стаття надійшла до редакції 21.12.2011 р.
Прийнято до друку 27.01.2012 р.